

שמיעת השופר והתקיעה בשופר

מצוות תקיעת שופר היא אחת המצוות המיוחדות, אליהם משתוקק כל יהודי. על ידי התקיעה אנו ממליכים את ה' עלינו - 'הריעו לפני המלך יי' (תהילים צח, ו).

בכל השנה עלינו להמליך את ה' ולקבל את מלכותו, אך בראש השנה אנו מתמקדים בענין זה באופן מיוחד – 'דבר בעתו מה טוב' (משלי טו, כג). כשם שבפסח אנו מדגישים באופן מיוחד את הגאולה, בפורים – את הניסים הנסתרים, ובחנוכה – את התושב"ע, כך בראש השנה אנו מדגישים את המלכת ה'.

מחלוקת הראשונים בנוסח הברכה

הראשונים נחלקו מהו נוסח הברכה. לדעת הרמב"ם נוסח הברכה הוא 'לשמוע קול שופר' (וכך גם ברא"ש בשם הבה"ג, וכן באוצה"ג מסכת ר"ה סי' קא-קד ובס"י קיד) שהרי המצווה היא לשמוע ולא לתקוע:

מצות עשה של תורה לשמוע תרועת השופר בראש השנה שנאמר 'יום תרועה יהיה לכם' (הל' שופר א, א)

המשנה (ר"ה ג, ז) מביאה כי אדם התוקע לתוך בור ולא שמע את קול התקיעה אלא רק את ההד – לא יצא. הרי לנו שאף אדם שתקע בשופר לא יצא אם לא שמע את התקיעה. זוהי אחת הראיות לשיטת הרמב"ם שהמצווה היא לשמוע ולא לתקוע.

הרמב"ם מביא בתשובתו (פאר הדור סי' נא) ראייה נוספת לשיטתו:

שאלה: מה ההבדל בין לשמוע קול שופר ובין על תקיעת שופר?

התשובה: ההבדל ביניהם גדול מאד. וזה שהמצוה המחוייבת אינה התקיעה, אלא שמיעת התקיעה. והיוצא מזה: שאילו היתה המצוה המחוייבת היא התקיעה, היה חייב כל אדם ואדם מן הזכרים לתקוע, כמו שחייב כל אדם ואדם לישוב בסוכה וליטול לולב, והשומע, שלא תקע, לא היה יוצא ידי חובתו. והיה גם כן התוקע, שלא שמע, יוצא ידי חובתו, כגון אם סתם אזניו תכלית הסתימה ותקע, היה יוצא, משום שתקע. ואין הדבר כן, אלא המצוה היא השמיעה, לא התקיעה. ואין אנו תוקעין, אלא כדי לשמוע, כמו שהמצוה היא ישיבת הסוכה, לא עשייתה, ואין אנו עושין, אלא כדי לישוב. ולכן נברך 'לישב (בסוכה)' ולא נברך 'לעשות (סוכה)', ונברך 'לשמוע קול שופר', ולא נברך 'על תקיעת שופר'

הוכחתו הנוספת של הרמב"ם היא מכך שאנו מסתפקים בכך שאדם אחד בלבד תוקע בשופר וכל הציבור רק שומעים. אילו המצווה היתה לתקוע היה כל אחד מאיתנו חייב לתקוע בעצמו, שהרי כפי שאדם אינו יכול למנות את חבירו לשליח כדי שיאכל מצה במקומו או יישב בסוכה במקומו - כך אדם לא יוכל לתקוע עבור חבירו.

בניגוד לדעת הרמב"ם הרי שלשיטת ר"ת (וכך גם ברי"ף ר"ה דף יא ע"א, ובסמ"ג מ"ע מב, וכן דעת רב יהודאי גאון באוצה"ג שם קג) המצווה היא לתקוע:

ורבנו תם כתב שיש לברך 'על תקיעת שופר', משום דעשייתה היא גמר מצוותה (רא"ש, מסכת ראש השנה,

פרק ד)

המשנה (ר"ה ג, ח) מביאה כי השומע תקיעה משוטה שתקע – לא יצא ידי חובתו. מכאן עולה כדברי ר"ת שהתקיעה היא המצווה.

ראיה נוספת לשיטת ר"ת היא מהגמ' (ר"ה כה ע"ב) המביאה כי ר' זירא ביקש ממשרתו לכוון כשהוא תוקע עבורו:

אמר ליה רבי זירא לשמעיה (=למשרת שלו): איכוון ותקע לי (רש"י: תתכוון לתקוע בשמי להוציאני ידי חובה).

אלמא קסבר משמיע בעי כוונה

אילו המצווה הייתה לשמוע את קול השופר הרי שהשומע הוא זה שצריך לכוון ואילו התוקע אינו אלא מסייע לקיום המצווה, וברור כי הוא אינו צריך לכוון דבר. הרי הוכחה שהמצווה היא אכן 'לתקוע' ולא 'לשמוע'.

ישנם הוכחות נוספות לכל אחת מהשיטות, אולם אנו נסתפק כעת בראיות אלו. כפי שראינו ישנה משנה המחזקת את שיטת הרמב"ם וכנגדה משנה וגמרא המחזקות את שיטת ר"ת. כעת נראה כיצד תשיב כל אחת מהשיטות על הראיות שכנגדה.

שיטת הרמב"ם

הרמב"ם, הסובר כי המצווה היא שמיעת השופר, מביא להלכה את חובת התוקע להתכוון בתקיעה, למרות שמכך עולה שהמצווה היא התקיעה ולא השמיעה:

המתעסק בתקיעת שופר להתלמד - לא יצא ידי חובתו, וכן השומע מן המתעסק - לא יצא.

נתכוון שומע לצאת ידי חובתו ולא נתכוון התוקע להוציא או שנתכוון התוקע להוציא ולא נתכוון השומע

לצאת - לא יצא ידי חובתו, עד שיתכוין שומע ומשמיע (הל' שופר ב, ד)

היה ניתן לתרץ ולומר כי לדעת הרמב"ם המצווה היא התקיעה והשמיעה גם יחד. כך כותב כמה מהאחרונים¹ שמצווה זו כוללת את התקיעה והשמיעה יחד. החובה היא לתקוע תקיעה שתישמע. לפי הסבר זה מובן מדוע גם לדעת הרמב"ם שוטה שתקע אינו יכול להוציא את הרבים ידי חובתם, ומדוע יש צורך שהתוקע יכוון להוציא את השומעים. אולם תירוץ זה לא יסביר את דברי הרמב"ם בתשובתו, שהרי לפי דבריו בתשובה אם יש מצווה לתקוע הרי שכל אדם חייב לתקוע בעצמו.

היה ניתן לדמות את דין שמיעת השופר לדין התפילין: אמנם הכנת התפילין אינם אלא הכשר מצווה אך יש צורך שהכנת התפילין תיעשה מ"מ ע"י בר חיובא, וכדו' (ראה שו"ע סימן לט)². אולם בתשובתו הרמב"ם מדמה את שמיעת השופר למצוות הישיבה בסוכה ואת התקיעה לבניית הסוכה. לפי השוואה זאת כשם ששוטה יכול לבנות את הסוכה כך יוכל השוטה לתקוע בשופר, ומדוע ההלכה פוסלת את תקיעת השוטה!?

שיטת ר"ת

כיצד יתרוצו ר"ת וסיעתו את המשנה של 'התוקע לתוך הבור' ממנה עולה שלא די בתקיעה? ניתן לתרץ כי המצווה היא אמנם לתקוע בשופר אך התקיעה צריכה להיות תקיעה שנשמעת.

הבאנו לעיל כמה אחרונים שנקטו כי יש חובה כפולה: לתקוע וגם לשמוע. מדוע א"כ נוסח הברכה, לפי ר"ת, הוא 'לתקוע'? הרא"ש הביא שהסיבה לכך היא משום 'דעשייתה היא גמר מצוותה'. כלומר: הברכה נתקנה על מעשה האדם - על התקיעה האקטיבית ולא על השמיעה הפאסיבית.

הרמב"ם כתב בתשובתו שאם המצווה היא התקיעה אזי כל אדם חייב לתקוע בעצמו, אולם ניתן לדחות את ראייתו³: ברוב המצוות בהם חייב האדם בעצמו אכן אדם אחר איננו יכול להוציא. אולם במצוות של דיבור ותפילה וכדו' יש דין 'שומע כעונה'. לדוגמא: אדם שומע מבעל הקורא את זכירת מעשה עמלק ויוצא בכך ידי חובת המצווה. התקיעה היא כעין צעקה לרבונו של עולם, היא מעין תפילה פנימית היוצאת מנהמת לבנו. משום כך גם בה קיים הכלל 'שומע - כעונה'.

¹ הערת עורך: כן הביא המהר"ם בן חביב (ביום תרועה), וכן בשאג"א סי' ו', וכן תירץ בבאר המלך, וראה עוד באבנ"ז או"ח סי' מ, חלקת יואב או"ח סי' לג, חזו"א ח"א סי' ז, ועוד, וראה ישועות יעקב סי' תקפה.

² הערת עורך: ראה כע"ז בדברי הגרצ"פ פראנק ב'הר צבי' או"ח ח"ב סי' פה, ושכן מצא בישועות יעקב ריש סי' תקפ"ט.

³ כן תירץ הרב שטיינר משיבת הר עציון ע"פ המבואר ב'בית הלוי'.

הסבר נוסף:

בעוניי חשבתי לתרץ את המקורות הסותרים באופן אחר, ולשם כך נעיין במקור המצווה בתורה:

דָּבַר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר בַּחֲדָשׁ הַשְּׁבִיעִי בְּאֶחָד לַחֲדָשׁ יְהִי לָכֶם שַׁבָּתוֹן זְכֹרֹן תְּרוּעָה מְקַרָּא קִדָּשׁ (ויקרא

כג, כד)

וּבַחֲדָשׁ הַשְּׁבִיעִי בְּאֶחָד לַחֲדָשׁ מְקַרָּא קִדָּשׁ יְהִי לָכֶם כָּל מְלֹאכֶת עֲבֹדָה לֹא תַעֲשׂוּ יוֹם תְּרוּעָה יְהִי לָכֶם

(במדבר כט, א)

בתורה לא נאמר כי יש חובה לתקוע בשופר בראש השנה, או לשמוע שופר. לא נאמר 'בחודש השביעי... ותקעתם' או 'תתקעו' או 'תשמעו' וכדו'. התורה אומרת כי יום זה הוא 'יום תרועה'⁴, כלומר – יום המלכת המלך:

ומנהג ידוע כי ביום שימלך מלך בשר ודם יתקבצו עבדיו ויתקעו בשופרות לפניו לפרסם הדבר, ויאמרו 'יחי אדונינו המלך'. וכדאי הוא מלך מלכי המלכים הקב"ה אשר מלכותו קדמה לעמו והיה למלך על כל הארץ שיעשו לעולם כן בתחילת מלכותו שמלך על העולם, וכן ביום הזה בכל שנה... וכן אמר המשורר (תהילים צח, ו) 'בחצוצרות וקול שופר הריעו לפני המלך יי'...' (מנורת המאור נר ה' כלל ב' חלק א פרק ה ס' רצד)

כאשר תוקעים כדי להמליך מלך יש חשיבות לתקיעה, אך אין צורך שכל אדם יתקע לעצמו. אדרבא – ההמלכה היא מעמד ציבורי, והתקיעה היא חובה ציבורית. התוקע הוא נציג הציבור, לפיכך חשוב שהקהל יתכנסו כדי להשתתף בתקיעה ולשמוע אותה, ובכך להמליך את המלך על העם כולו.

לפי דרך זאת מובנים המקורות שהבאנו: אדם מחוייב לשמוע את קול השופר ולכן התוקע לתוך הבור ולא שמע את התקיעה לא יצא ידי חובתו. אולם בנוסף על התוקע להיות אדם גדול ובעל דעת, וגם לכוון להוציא את השומעים, שהרי התוקע הוא חלק מהמצווה, והוא דומה לכהן המייצג את העם ומשמש כשליח של הציבור כולו. הראשונים נחלקו מהו הצד החשוב יותר: הרמב"ם מדגיש יותר את השמיעה ולכן נוסח הברכה לשיטתו הוא 'לשמוע קול שופר'. ר"ת לעומתו מדגיש יותר את התקיעה ולכן הנוסח הוא 'לתקוע בשופר'⁵.

התקיעה כפעולה נשמטית:

נסיים בשני דקדוקים בנוסח ברכת השופר:

הר"ן (פסחים ד, ע"א) מקשה מדוע בשופר הנוסח הוא 'לשמוע' ולא 'על תקיעה בשופר' כפי שבקריאת המגילה הנוסח הוא 'על מקרא מגילה'?

איכא למידק מפני מה אנו מברכים במגילה על קריאתה... ובשופר תיקנו הברכה על שמיעתו (ולא על

התקיעה) ותיקנוה בלמ"ד (כלומר: 'לשמוע' עם האות למ"ד, במקום 'על שמיעת')...?

יש לומר שלפי שהמגילה יש בה פיסוק אותיות שצריך לשמוע אותן - תיקנו ברכתה על קריאתה ללמד

שלא בקול בלבד הוא יוצא אלא בשמיעת קריאתה. אבל בשופר אין לשון תקיעה מוכיח פיסוק קולות יותר

משמיעה עכ"ל (ר"ן פסחים ד, ע"א)

⁴ הערת עורך: דיוק כע"ז הביא מהר"ם בן חביב ב'יום תרועה', ולמד מזה ה'יום תרועה' שיכול אדם לצאת בתקיעת חבירו אע"פ שהיא מצווה שבגופו.

⁵ דברי הרמב"ם בתשובתו עדיין לא מוסברים לפי מהלך זה, שהרי בתשובה כתב מפורשות כי המצווה איננה לתקוע ולכן לא כל אדם חייב לתקוע בעצמו. אך לפחות דברי הרמב"ם ב'יד החזקה' מובנים.

לפי דברי הר"ן הלשון 'לתקוע' אינה מוכיחה על הצורך בהפסק בין קול למשנהו, ולכן אין עדיפות ללשון זאת. משא"כ בלשון 'על קריאת' הנאמרת במגילה, שהיא לשון עדיפה כיוון שהיא מלמדת על הצורך בהפסק קולות. לעיל ראינו שהתקיעה השופר היא כעין תפילה וזעקה פנימית. ייתכן לפי"ז שבתקיעה אין צורך בהפסק קולות. התקיעה היא דומה לתפילה בה העיקר הוא כוונת הלב 'ולעבדו ככל לבבכם – איזוהי עבודה שבלב? זוהי תפילה' (בבלי תענית ב, ע"א). עיקרה של התקיעה איננו הדיוק אלא ההפנמה והשמיעה הפנימית. 'שמע ישראל' אין פירושו רק שמיעה באוזן אלא הפנמה וקבלת הדברים (אבודרהם), וכך גם 'לשמוע קול שופר' הוא האזנה פנימית, אל הלב פנימה.

זאת אולי המחלוקת שהבאנו לעיל על נוסח הברכה: ר"ת שם את הדגש על התקיעה, על המעשה הטקסי, ואילו הרמב"ם מדגיש את ההפנמה הפנימית. שני הדברים מחוייבים וקיימים: המעשה החיצוני הוא זה שמעורר את הכוונה הפנימית, והטקס החיצוני מעורר את ההתכנסות יחד, אלא שהמחלוקת היא מהו הדבר שיודגש יותר בנוסח הברכה.

הרב קוק מביא סתירה בין שני מקורות: לגבי תקיעת שופר מובא כי השומע תשע תקיעות יצא י"ח, ואפילו היה הפסק גדול בין תקיעה לחברתה. הלכה זאת נפסקה בשו"ע (תקפה, ב): "שמע ט' תקיעות בט' שעות ביום - יצא". מאידך פוסק השו"ע (קד, ה) שהמפסיק באמצע תפילתו ושהה כדי לגמור את התפילה כולה – חייב לחזור לראש התפילה. מדוע בתקיעת שופר הפסק שכזה איננו מחייב להתחיל את התקיעות מהתחלה? הרב קוק תולה את התשובה לדבר במחלוקת הראשונים שראינו:

מדברי רוב הפוסקים משמע דעיקר המצווה הוא השמיעה, דהכי נקטינן 'לשמוע קול שופר', אלא שדעת ר"ת והסמ"ג דעיקר המצווה הוא התקיעה...

נראה שיש נפקא מינה בזה אם הפעולה של התקיעה היא תכלית מצווה בפני עצמה, או הכנה לקיים בזה המצווה שאי אפשר מבלעדה:

אם היא בעצמה הפעולה התכליתית – צריך לדקדק בזה... שבשיעור (זמן) שיכול לגמור את כולה שוב אין צירוף לראשית הפעולה שעשה קודם עם אחריתה שעשה עכשיו... ושתייהן אינן מצטרפות. אבל אם לא ציוותה התורה על שום פעולה בעצם, כגון שמיעת השופר שאיננה שום פעולה.... ואין החיבור תלוי בה אלא בתקיעה שהיא ההכנה לשמיעה... - אין צריך לעשותה בפעולה אחת...." (מצוות ראי"ה סימן תקפ"ה, סעיף ב, מעובד)

התקיעה היא מעשה, אך השמיעה היא פנימית, לא שייך בה מושגים של זמן והפסק, פירוד וחיבור. כשם בתפילה על האדם לראות עצמו כעומד בקדש הקדשים (שו"ע צד א, ומשנ"ב ג), כך גם שמיעת השופר נחשבת בגמ' כעבודה הנעשת בתוך קה"ק "כיון דלזכרון הוא - כבפנים דמי" (ר"ה כו, ע"א). היא תודעה מופלאת שאין בו 'הפסק קולות' ולא הפסק זמן. זוהי הבנה עמוקה כי ה' מלך על העולם כולו, כי הבורא קדם לעולם הנברא - בטרם כל יציר נברא, לפני היות המקום והזמן. בעומדנו לפני ה' בתקיעת השופר עלינו לשלב את המעשה והתקיעה יחד עם השמיעה הפנימית, ולהמליך יחד את ה' למלך על כל הארץ, 'ביום ההוא יהיה הוי"ה אחד ושמו אחד'.